

***Benda József, Társas Tanulás (TT) A Gyermek és Családbarát
Magyarországért Alkotó Műhely (CSAM), MKT Demográfia Szakosztály***

A Társas Tanulás technológia 40 éve

DOI: [10.70832/kkkf.2025.09](https://doi.org/10.70832/kkkf.2025.09)

Bevezető

A kiemelkedő, megjegyzésre érdemes pedagógiák titka a tanárok és diákok közötti szeretetkapcsolat. Csak erre épülhet a magas szintű tudásátadás. Nincs alternatívája.

Az iparosodás kezdetén általánossá vált tömegoktatás idejében nem erre volt szükség. A tömegesen munkába állított nők nem maradhattak otthon, ezért gyermekeihez felügyeletet kellett biztosítani. Ekkor alakult ki, alapvetően gyermekmegőrzési céllal, a tömegoktatás mai szervezeti rendszere. Az elszemélytelenedett iskolákban, a korábban jól bevált szeretet-kultúrát a fegyelmezés, a nádpálca, az „idomítás” váltotta fel.

A tömegoktatás működése már az 1800 évek végétől a bírálatok keresztüzében áll, és a megújítására, átalakítására tett kísérletek a mai napig folyamatosan zajlanak. Az „iskolagyárakban”, a bürokratikus-hatalmi szervezetek darálójában eltűnik a szeretetkapcsolatokban formálható személyiség. Minden célkitűzés és törvény ellenére tapasztaljuk, hogy hol a szeretetkapcsolatokra épülő nevelés, hol a tudásátadás, hol mindkettő hiányzik iskoláink jelentős részéből. Szenvednek tőle pedagógusok, gyermekek, szülők egyaránt. Következményeivel pedig akarva-akaratlan szembesülünk mindannyian a társadalmi devianciák sokaságában (öngyilkosság, alkoholizmus, rövidülő élettartam, kirekesztés, agresszió, gazdasági, politikai, erkölcsi válságtömeg stb.).

A reformok és reformkísérletek túlnyomó részében megtaláljuk a szeretetkapcsolat és a tudásátadás közötti szakadék áthidalásának szándékát. A reformpedagógiák és néhány egyházi iskola vette fel a küzdelmet az embertömeg gyárral (Sahlberg,2013). De vajon meg lehet-e valósítani ezt a tömegiskolákban is?

Ennek a kérdésnek a megválaszolását kezdtük el az elméletben és gyakorlatban 1983-ban, a Humanisztikus Kooperatív Tanulás (HKT) névvel indított innovációval (Benda,1987). A kidolgozott technológia lényege a diákok szeretetkapcsolatára és együttműködésére építő nevelési folyamat felépítése, szeretetközösségek létre hozása az iskolai osztályokban.

Az elmúlt évtizedekben a program eredményesnek bizonyult: egyaránt kiállta a tudományos vizsgálatok és a gyakorlati megvalósítás próbáját. Társas Tanulás néven 2021-ben Erdélyben (Benda,2023c), 2023-ban a magyarországi görögkatolikus iskolákban is megindult a program adaptációja.

1. A történet

A HKT program 1983-ban indult az Országos Pedagógiai Intézet Iskolakutatói Főosztályán (Benda,2021a). A szakirodalom feldolgozás, majd a kutatási terv nyomán először két, majd egyre több osztályban indultak kísérletek. 1986-tól a Pest Megyei Pedagógiai Intézet támogatásával elkezdődött a program megyei, később a Köznevelési Minisztérium támogatásával budapesti, majd országos terjesztése. 1992-ben a Budapest IV. kerületi Önkormányzat lehetőséget nyújtott egy iskola indítására, amely egy éven belül az ország legnagyobb létszámú alapítványi iskolája lett. Az 1994-ben befejezett longitudinális hatásvizsgálat, a neveléstudományban páratlan sokrétűséggel és alaposággal bizonyította a program eredményességét (Benda,1994). Már akkor bizonyossá vált, „hogyan az intenzív személyes kapcsolatokra épített tanulási folyamat előidézi a pozitív gondolkodás, attitűd, magatartás kialakulását.” (Benda,1994,95)

1. Ábra, 1984. kiscsoport az első kísérleti osztályban, Budatétény, foto: Gránitz Miklós

1996-ban az Országos Köznevelési Intézet megbízást adott egy alternatív kerettanterv kidolgozására, amit a Művelődési Minisztérium 1997-ben elfogadott. (Humanisztikus Kooperatív Tanulás,2004) 1985-től a megyei pedagógiai intézetek segítségével, közel ezer pedagógus végezte el az alaptanfolyamot. 2001-ben a Magyar Tudományos Akadémia elfogadta az alkotó kandidátusi disszertációját, a finanszírozás anomáliái azonban a program további fejlődése lelassult.

A módszertant számos pedagógusképző főiskola- és egyetem kurzusain tanítják, a szakirodalomban rendszeresen hivatkoznak rá.

Magyarország egyes városaiban ma is olyan népszerű a módszer, hogy a demográfiai mélypont ellenére is növekszik az iskolák tanulói létszáma. Már az 1990-es években megindult a nemzetközi érdeklődés a program iránt (Lübenau, Szarajevo, Tübingen stb.)

Az elmúlt évtizedekben több ezer oldal publikáció jelent meg a témában, legalább 50 szerző tollából (Benda,2021a), szakmai konferenciák tucatjain vettünk részt. Szakmai írásaink rendszeresen megjelentek a pedagógiai és a társadalomtudományi lapokban, folyóiratokban, és a napi sajtó, a televízió, és rádióműsorok is teret engedett a programnak (Benda,2023b). 2015-ben a program négy pedagógusát Németh László díjjal tüntette ki a miniszter. Az eltelt évtizedek bizonyították a program életképességét. (Benda,2009)

2021-ben, a Magna Carpatica Egyesület szervezésében, a Romániai Magyar Pedagógiai Szövetség és a Nemzetstratégiai Kutatóintézet támogatásával megindult a program erdélyi adaptációja. 2024-ben Erdélyben, Debrecen környékén, Zala megyében közel 70 osztályban, iskolában folyik – mentorok támogatásával - a munka. A módszertan gyakorlat-orientált bemutatásához egy 80 részes videó sorozat készült, ami megnézhető a YouTube-on (Benda,2023a).

2. Elméleti háttér

2.1. Kihívások, a probléma megfogalmazása

A technológia benyomult magánéletünkbe. Egyre kevesebb időt fordítunk egymásra, gyermekeinkre, rokoni és baráti kapcsolatainkra, amelyek hosszú évszázadokon keresztül megtartották és építették kultúránkat. A családok egyre kevésbé tudják ellátni a következő nemzedék testi-lelki egészségben való felnevelésével kapcsolatos feladataikat. Egyre több a válás, a mozaik család, az egyke. A fiatalok nehezebben kezelik konfliktusaikat, kötődésre kevésbé képesek. Csökken a generációk közötti szolidaritás, az együttélés, sokan küzdenek egészségügyi problémákkal. Egy társas kapcsolati, szocializációs űr keletkezett, amelyet a jól kihasználnak az elektronika eszközei, és tovább nehezítik a társas kapcsolatok fejlődését. Kóros méreteket ölt az elmagányosodás, miközben nő a sérült gyermekek száma iskoláinkban.

Ma már nem elég a régi oktatási módszerek ismételtetése. Aktív cselekvésre van szükség. A mai információ özönben a sikeres alkalmazkodáshoz, tanuláshoz nem elég elsajátítani az információkat. Képessé kell válni azok alkotó felhasználására, önálló értékelésére és feldolgozására is. Gondoskodni kell arról, hogy a diákok - a folyamatosan változó környezetben - képesek legyenek rugalmasan alkalmazkodni, másokkal együttműködni.

Nem csak az információ tartalmával van dolgunk, új gondolkodási stratégiák kialakítására van szükség (Baksay et al.,2022).

A kooperációs képességek fejlettségi állapota egyrészt meghatározza a közösség versenyképességét, másrészt befolyásolja soknemzetiségű társadalmunk integrációs lehetőségeit, harmadrészt mentálhigiénés, népegészségügyi szempontból is kulcskérdés.

Olyan értékek mentén kell tehát újra gondolnunk és fejlesztenünk iskoláink működését, amelyek segítik pedagógusainkat, diákjainkat és közösségeinket egy rugalmasabb és innovatívabb szemlélet és a teammunkára is építő módszertan kialakításához. Igazodva a kor kihívásaihoz, a képességek céltudatos fejlesztését már kisgyermek korban el kell kezdeni, hogy közösségeink, családjaink, kapcsolataink állják a versenyt a techno-evolúcióval.

2.2. A hagyományos oktatás

Bár számos területen történt előre lépés az utóbbi években, új programok, módszerek és technikák jelentek meg - az általános iskolák tömegei korlátozottan képesek a felnövő generációk szocializációját megoldani. A személyiségfejlesztés, a nevelés feladatai nem kapnak elég hangsúlyt. A gyermekek minden percét irányító tanítási rend korlátozza a diákok biológiai és társas szükségleteinek kielégítését. Kevésbé foglalkozik a biztonság érzetükkel, szociális kapcsolataik alakításával és más, a társadalmi beilleszkedéshez nélkülözhetetlen személyiségjegyek fejlesztésével. A romló teljesítmény, az iskolai értékrendtől való elfordulás, a magatartászavarok, mind a rendszer működésének diszfunkcióit jelzik (Harris,2014).

3. Ábra, ülésrend egy hagyományos osztályban, MTI foto, 2010.

Évtizedek óta készülnek felmérések az iskolai agresszió, a zaklatás (csúfolódás, piszkálódás, megalázás, kiközösítés, megfélemlítés) terjedéséről⁵ (Dósa,2018). Mai pedagógiai kultúránk kevésbé alakítja ki a diákokban a kölcsönös tisztelet és segítségnyújtás készségeit. A túlnyomóan frontális oktatás csapdahelyzetet teremt a tanárok és a diákok számára egyaránt.

⁵ A krízis rendszer szintű megjelenését mutatja az iskolarendőrség bevezetése is.

Az egyéni különbségeket és az eltérő szociokulturális háttérből fakadó nevelési szükségleteket a pedagógusok nem tudják kezelni (Szabó,1988,229). Gyakran versenyeztetik a diákokat, ami feszültséget és ellenséges indulatokat gerjeszt. Fokozódó igazságtalanságot, kellemetlenséget, sikertelenséget, élnek át. (Simon et al.,2015) A kapcsolatok építése és ápolása az iskolák többségében kevésbé jellemző. A kommunikáció, a proszociális viselkedéskultúra, a bizalomépítés, a tolerancia, a megbocsátás és más hasonló értékek ápolása nem kap elég teret az iskolákban (Gomez,2022). Néhány kutató a tanulmányi kudarcokat is a szocializációs funkció betöltésének hiányosságaival magyarázza. (Balogh,1986)

Az első osztályokban ez a folyamat még nem feltűnő, mert a gyermekek egy-két pedagógushoz tudnak kötődni. A felsőbb évfolyamokban azonban a szakórai rendszer miatt megszűnik a személyes kötődés lehetősége (Zsolnai,2001). Szembe fordulnak egymással és önmagukkal, esetenként már a tanárokkal is.

3.1. Z generáció

Felnőttek már az új, digitális korban született generációk, akik másként élnek, gondolkoznak és viselkednek, mint elődeik. Figyelmüket nehéz fenntartani, mert ahhoz vannak hozzá szokva, hogy 2-3 másodpercenként villódzó képeket néznek. Bátrabban kérdeznek, nem érzik azokat a gátlásokat, amit a korábbi tanulók, kevésbé fogadják el az erőltetett megoldásokat. Jelentős részük virtuális közösségekben él, a világhálón töltik szabadidejük nagy részét, és kapcsolataikat is így építik, miközben nem találják helyüket a valóságos csoportokban. Egyetérttek a következőkkel, mely szerint „napjainkban a technika gyors és igen látványos fejlődésével a tudás társadalma átalakulóban van, elavulttá válik a hagyományos oktatási rendszer” (Jaskóné 2015, 2.). A hagyományos frontális tanítás egyre kevésbé működik. A Z generációt másként kell tanítani az iskolákban. Nem nézhetjük tétlenül, hogy elszalad mellettünk az idő, alkalmazkodni kell a környezet, gyermekek változásaihoz. Meg kell találni hozzájuk a kulcsot, az eszközt, a módszert. A tantárgyak, a tananyag, a tankönyvek, a pedagógiai módszerek megújulása nélkül nincs esély a megnyerésükre.

3.2. Szocializáció

A gyermekek elsődleges szocializációja a családban történik. Az élet első évében az anyagyermek kapcsolat zavartalanságát egy veleszületett genetikai-neurológiai program biztosítja (Benda,2016). Ha az édesanya kellő érzékenységgel reagál a csecsemő igényeire, megalapozza az újszülött másokhoz való későbbi kapcsolatait.

Ekkor alakulnak ki a később kibontakozó önbizalom, a szeretet, a másokhoz való kapcsolódás, az empátia, az együttműködés, a kölcsönös segítségnyújtás, az istenhit, az utódgondozás, a kötődés és más tanulási képességek agyi alapstruktúrái, amelyek meghatározzák az életutat. (Benda, 2015)

A másodlagos szocializáció színtere az iskolai osztály, a pedagógusokkal és a társas kapcsolatokkal. Amennyire a családi szocializáció megalapozza a gyermek kibontakozó értelmi-érzelmi-szociális viszonyainak idegrendszeri feltételeit, hasonló jelentőséggel bír ennek fejlesztése, megszilárdítása a formális társadalmi szervezetben. Minél sikeresebb volt a mintaadás az első években, annál egyszerűbb a folytatása az iskolai osztályban. Ha azonban az anya-gyermek kapcsolat zavart szenvedett az első években, a stabil kötődési lehetőség hiányában nem alakult ki bizalom, a másokhoz való kapcsolódási képesség idegrendszeri háttere, az iskolai szocializáció korrigálni tudja a hiányosságok egy részét.

4. Ábra, 1987. gyermek-pedagógus kapcsolat, Szentendre, foto: Gránitz Miklós

A társak között az osztály közösségében felépített és megerősített bizalmi kapcsolatok stabil érzelmi alapokat nyújthatnak a gyermekek személyiségének további fejlődéséhez. Az érték központú pedagógiának, jóllehet - saját természeténél fogva - csak egy kis szeletet tud a társadalmi folyamatokból hatása alá vonni, különösen ügyelnie kell a gyermekkori élmények minél kiterjedtebb felépítésére.

Az elmúlt évszázad társadalomtudósai számtalan építőelemét kidolgozták az új nevelési rendszernek (erkölcsi célok, gyermekközpontú aktív nevelés, a száraz intellektualizmus meghaladása, az életkori sajátosságok figyelembevétele stb.). Ehhez a XX. század végén a fejlődéslélektan, a szociálpszichológia, a tudás- és a szervezetszociológia hozzátette a csoportokban és szervezetekben való viselkedés megváltoztatásának szaktudományát. Mindezeket - a legutóbbi neuro-biológiai kutatások is alátámasztották.

A szaktudományok fejlődésével tehát egyre pontosabb technológiát tudunk a szeretet korokon átívelő, ősi parancsa mellé rendelni, és egyre jobban látjuk mitől függ az eredmény.

Ma már sokunk számára egyértelmű, hogy a fejlett, értelmes személyiség kialakulásához mind a pedagógusok, mind a diákok számára a folyamatosan megélhető szeretetkapcsolatok mellett olyan támogató csoportfolyamatokra van szükség, amelyeket a csoportlélektan és a szervezetfejlesztés szaktudománya tehet hozzá a pedagógiához. Meggyőződésünk, hogy a formálódó tudástársadalom legfontosabb műhelyeiben, az iskolákban sem tűzhetünk ki más célokat, mint a szeretetkapcsolatokat felépítő, eredményorientált team-munkát.

5. Ábra, az iskolai szocializáció részben kompenzálni tudja a családban elszenvedett sérüléseket

5.1. Idegrendszer és nevelés

Az utóbbi évtizedek agykutatásai bizonyították, hogy a társas interakciók során - amikor figyelnek ránk, elfogadnak minket és szabadon fejezhetjük ki magunkat -, agyunkban megemelkedik a dopamin és a szerotonin szint. Az agyi ingerület átvivő anyagok hatására energikusabbá válunk, növekszik önbizalmunk, javul a memóriánk, gondolkodási képességünk, kreativitásunk, és lehetővé teszi az emocionális nehézségek, kudarcok leküzdését. Az ingerület átvivő anyagok hiánya viszont depresszióhoz, önvádoló, önemésztő magatartáshoz vezet.

Ha nem tudjuk magunkat megvédeni, és a fenyegetettség miatt stresszt élünk át, más típusú ingerület átvivő anyagok jönnek létre. A kortizol, a norepinefrin veszélyhelyzetben - a túlélés biztosítására - védekező állapotba hozza idegrendszerünket, és az agytörzs működését aktiválva gátlás alá helyezi agyunk kreatív részét. Ha agyunk hosszú ideig van ilyen védekező állapotban, károsodhat a limbikus rendszer, és drasztikusan növekedhet az érzelmi ingerlékenység, ami a mentális funkciók veszteségét eredményezheti.

A gyermekek mentális és fizikai egészségéhez, a szociális és értelmi képességek fejlődéséhez, az érzelmi intelligencia kibontakozásához, a sikeres felnőtté váláshoz tehát - otthon és az iskolai osztályokban - elfogadásra, biztonságra, bizalomra van szükség.

Nem szükségszerű a bizalomhiány, az agresszív viselkedés a csoportokban, hanem egy sikertelenül felépített kommunikációs folyamat eredménye. (Bauer,2012) A neurobiológiai kutatások azt mutatják, hogy az ember legerősebb vágya a másokkal való törődés, a szociális elismerés és a szeretet megélése. A kutatások arra is rámutattak, hogy az agy biológiai motivációs rendszere összeomlik, amennyiben hosszú távon sikertelenség övezi a társas kapcsolatokat. Az önfenntartási késztetésnél is fontosabb az egyénnek azon törekvése, hogy emberszámba vegyék.

Kutatásaink igazolták, (Benda, 1994) hogy a kötődés kialakítása és megóvása, a stabil kapcsolatok fenntartása és támogatása a sikeres pedagógia egyik alappillére. A családi majd az iskolákban kialakított bizalmi kapcsolatok jelenthetik egy jól működő társadalom bázisát is. Amennyiben tehát biztosítani tudjuk, hogy a gyermekek idejük jelentős részében az öröm és szeretet lelkiállapotában kölcsönösen támogassák egymást, olyan idegéletteni feltételeket teremthetünk, amely megsokszorozza életerejüket, teljesítő képességüket. Egy minőségi ugrást tapasztalhatunk meg, megjelenik a kollektív intelligencia a csoportban.

5.2. Jövőkép - paradigmaváltás

Voltaképpen mi a célja az iskolai nevelésnek? Talán az, hogy - felvértezve a gyerekeket minden szükséges ismerettel, készséggel és attitűdökkel -, a lehető legkorábban képesek legyenek eredményesen beilleszkedni társadalmi környezetükbe, és – a maguk helyén - hozzájárulni családjuk, közösségeik, nemzetük fejlődéséhez.

Ebből a nézőpontból a tanulás sem lehet magányos teljesítmény, nem csak az individuális sikerek eléréséről szól, hanem közösségért végzett cselekvés. Ehhez dinamikus, gondoskodó környezetet kell kialakítanunk, és figyelembe kell venni az egész személyiség működését, hogy örömet találhasson a közös alkotások folyamatában, erői kiteljesítésében.

Ha képes kiegyensúlyozott kapcsolatokat építeni és fenntartani, ezáltal nemcsak a saját, hanem környezetének a teljesítményét is állandóan növelni fogja, és egyre eredményesebben dolgozik az egész társadalom javára.

6. Ábra, 2005. Keszthely, egy iskolai osztály, Egry József ÁI.

A jövőt tehát a közösségi, együttműködő, folyamatosan fejlődő iskolákban látjuk, ahol a gyermek, a pedagógus, a szülők és a vezetők egyaránt megtalálják helyüket, és örömmel vesznek részt a folyamatokban.

A kollektív intelligencia nem egyes résztvevők, hanem a csoport képességrendszer, amelynek kiteljesedése csak a szervesen felépülő, kooperatív szervezetekre jellemző. Ezek közé tartozik a hagyományteremtés, a tisztelet, a megbecsülés, a közös tervezés, a koordináció, a stratégiaalkotás, az intelligens tudástermékek, a minőségelv megjelenése a szervezetekben, amelyek a közösség minden tagjának személyes fejlődését és sikerét támogatják. Az alkotó folyamat lényege a személyes motivációkon alapuló társas megoldások megtalálása, amely nem csak távoli, a jövőben megfogalmazott célokat, hanem a tagok konkrét szükségleteit is szolgálja.

Egymás erősségeinek feltárása, a magasabb minőségű belső késztetések és szükségletek szolgálata - a közös siker érdekében - minden résztvevő (tanár és diák) közvetlen személyes érdeke, ezért aktívan részt vesznek a kialakításában, és felelősséget vállalnak a folyamatért. Megerősödnek azok a képességek, amelyek a párbeszédekben való tanulást teszik lehetővé, és amely a valóság folyamatos újra alkotását, a teremtés közvetlen megélését és megértésének élményét biztosítják a résztvevőknek. Nincs nyomásgyakorlás, a diákok személyes céljai szinergiába rendeződnek a közösségével és a pedagógusokéval, miközben felszabadítja az alkotó energiákat.

A jövő iskoláiban – a bizalomra és párbeszédre épülő társas kapcsolatok mellett – a digitális információs rendszerek használata képezi a szervezet működésének másik alapját. Ma már az interneten több és frissebb tudás érhető el, mint bármelyik tankönyvben. Az élen járó országokban a tanulás szerves részévé vált a számítógép használat. Ez azonban csak akkor válhat – a függőség helyett - erőforrássá, ha egy egészséges közösségi kapcsolatrendszerbe tud ágyazódni. „Az a nemzet, amely a digitális kommunikáció robbanásszerű fejlődést elsőként kihasználja, és összeköti az új tanulási technikákkal, világelső lehet az oktatás terén”. (Dryden, Vos, 2004)

Ha a gyermekek segíthetnek egymásnak, nem legyőzni akarják, hanem támogatni egymást, más lesz a lélek, más az ember! Önmagát, családját, rokonait, közösségét fogja támogatni és nem hagyja soha cserben. Ez a késztetés - beépülve a személyiségbe -, 20-30 év múlva változást indukál a körülöttünk levő világban.

Hasonló gondolatok megvalósítására számos reformiskola törekszik, és elszigetelten, jelentős anyagi ráfordításokkal létre is tudja hozni. A Társas Tanulás technológia azonban alkalmasnak bizonyult arra is, hogy a röviden felvázolt elveket – bizonyos feltételek mellett - a tömegiskolákban is megvalósítsa.

8. Társas Tanulás a gyakorlatban

8.1. A kiscsoportos szervezet

Az osztályon belüli kiscsoportok kialakítása és működtetése a Társas Tanulás hatásmechanizmusának egyik meghatározó eleme. A gyermekek az osztályon belül 3–5 fős csoportokat alakítanak ki. Az ideális csoport létszáma akkora, amelyet a gyermekek még befolyásolni tudnak és lehetővé teszi a tagok aktivitását. Társaikat szabadon választhatják meg. A biztonságérzet megteremtése a gyermekek számára meghatározó jelentőségű. Az önkéntes csoportosulás ezt nyújtja a gyermekeknek. Lehetőséget ad a megnyílásra, a félelem nélküli, őszinte eszmecserére, ami bekapcsolja az agy magasabb rendű funkcióit. A szabad választás alapján történő csoportalkotás energiákat von be és működtet a tanulási folyamatban. Az egymást jól megtalált csoporttagok egy érzelmi övezetet hoznak létre egymás között, melynek hatására munkavégző képességük megsokszorozódik.

7.Ábra, 2024. Keszthely, Egry József ÁI., 2. osztályosok csoportja

A sikeres együttműködéshez számos képességre van szükség. Ahol az elsődleges szocializáció zavartalan volt, ez az iskolában sem okoz problémát. Azoknál a diákoknál, akiknél ez kevésbé volt eredményes, hosszabb tanulási időt igényel. A legkönnyebben azok tudnak kapcsolódni, akik között van egy spontán vonzódás.

8.1.1. Csoportdinamika

Kutatásaink során megvizsgáltuk a szabad választások folyamatát. Néhányan azonnal megtalálják hosszú időre szóló társaikat, mások több csoportot is kipróbálnak.

Az átalakulás az egyes gyerekeknek ismételt próbatételt jelent más-más társak között, miközben megismerik saját erősségeiket és gyengéiket, mások értékes tulajdonságait, és ez hozzájárul az osztály egészének kölcsönös megismeréséhez is. A vándorlás hasznos tapasztalatok gyűjtését, új és új kompetenciák megszerzését, személyiségük lassú átalakulását, fejlődését eredményezi. Fokozatosan képessé válnak arra, hogy bármelyik társukkal együttműködjenek, kialakul a másokra való odafigyelés képessége.

8.1.2. A csoportok fejlődése

Minden csoport - létrejöttétől a megszűnésig - egy sajátos folyamaton megy keresztül. Egy vagy több új tag belépésekor egymás felé óvatos tapogatózás, közeledés figyelhető meg. A második szakasz a konfliktusoké. Ekkor próbálják ki egymás határait. Veszekedések, hiszti, a beszólások jellemzik az időszakot. A harmadik a normaképzés ideje, ekkor állapotodnak meg a kölcsönösen elfogadható szabályok és keretekben. A negyedik az igazi munka szakasz, amire a maga szintű teljesítmény és kölcsönös támogatás jellemző. Végül az ötödik a leválás, a megszűnés és a gyász ideje következik. Egy jól irányított osztály, 6-8 hónap alatt érkezik a munkaszakaszba, ami akár éveken át tarthat. Ekkorra az osztályban megszűnik a szembenállás, a beszólások, a gúny, kirekesztés. Egy szeretetközösséggé alakul az osztály, ahol mindenki támogatottnak érzi magát. Egymás segítése, bátorítása, tanulás, a tudás értékévé válik, a személyes identitás része.

8.2. Az idő strukturálása

Természeti környezetünkben, minden emberi tevékenységben, biológiai működéseinkben ismerünk ritmikus változásokat. Erre banális példák az évszakok vagy a szívverés, az alvás-ébrenlét stb. A nevelési folyamatban is nagy jelentősége van a ritmikus folyamatoknak. A mindennapi együttlétek ismétlődő, változatlan elemei biztonságérzetet nyújtanak a gyerekeknek. A hagyományos tanításban is léteznek ilyen elemek (csöngetés, felelés, új anyag, gyakorlás, házi feladat stb.) A Társas Tanulás program erőteljesebben épít a természetes időegységekre: a tanórák mellett témaegységeket, napokat, heteket és évszakokat is tervez. A témáknak eleje és vége, bemelegedési, elmélyülési, elfáradási és leválási szakaszai vannak.

8.2.1. A tanulási folyamat algoritmusa

A gyerekek érdeklődése felébred, megtanulnak valamit, gyakorolják, majd bemutatják, előadják a már „színpadkész” ismereteket. Ezután egymástól, a pedagógustól visszajelzést, megerősítést kapnak, befejezik a tevékenységet, pihennek, és újrakezdi egy más témával. Ezek a szakaszok ciklikusan követik egymást.

Az érdeklődés felkeltése a közös tervezéssel, a ráhangolódással indul, majd a pedagógus elmondja mit, miért és milyen szervezésben, felépítésben fognak tanulni.

9. Ábra, 2023. A csoportmunka lépései, készítette: Kővári Renáta Piroska, Gyergyóújfalu

A feladat természetétől függően először egyénileg dolgoznak a gyerekek, majd közösen. Az utóbbi helyzetben szabad a beszélgetés, és a csoportok saját ütemezés szerint dolgoznak feladataikon. Ennek célja a fölkészülés az osztály előtti bemutatkozásra. A csoportmunka meghatározott szabályok szerint történik, a részfeladatok zavartalan elvégzését csoportszerepek segítik.

			
TÉMAFIGYELŐ	JEGYZŐ	FELOLVASÓ	ESZKÖZFEELŐS
			
IDŐGAZDA	BÁTORÍTÓ	CSENDKAPITÁNY	SZÓVIVŐ

10. Ábra, 2024. Csoportszerepek

Jelentős időt szentel a program a prezentációkra, előadásokra. Ez az időszak a megmérettetésé, a tanult ismeretek életre keltéséé, képzéséé, a gyerekek sokszínű bemutatkozásának ragyogó lehetősége, az együttes élmények egyik forrása. Ezt értékelés, megbeszélés követi, amely egyébként folyamatosan jelen van, de ekkor hangsúlyozottan. Egymás munkáit az előzetesen megadott szempontok szerint értékelik a csoportok (lásd: Szabály-ABC).

A folyamatot egy algoritmusba szervezve ismételjük, amelyben – a csoportok fejlődési folyamatával párhuzamosan - egyre hosszabb időt szánunk a csoportok önálló munkájára.

10.1.1. A nap, a hét

Reggel és a nap végén időt szánunk arra, hogy a gyerekek tudatosítsák tevékenységüket. Reggel minden csoport kap 10 percet, hogy elmondják egymásnak az otthon történeteket, majd megbeszélés következik a „mit fogunk aznap csinálni” témában. A nap 10-20 percben az események lezárásával, átgondolásával, értékelésével zárul.

A hét önálló egység, amelynek saját atmoszférája, belső rendje van. A pedagógusok és a gyerekek megújulva kezdenek dolgozni a hétfői pihenés után. A csoportok megbeszélik, mi történt a hét végén. Összeállítják a heti tervüket, az aktuális projektet, ha kell, megegyeznek a hét szabályaiban. A pénteki napon az osztály újra átgondolja heti tevékenységét, és számba veszi a történeteket. Kiértékelik a Szabály-ABC alapján szerzett pontokat. Egy összefoglaló esemény zárja a hetet (például dramatikus játék, bábozás, árnyjáték), amely a héten tanultak integrálódásában segít.

10.2. A pedagógus feladatai

A pedagógus – felfogásunk szerint - elsősorban vezető, aki irányítja a gyermek csoportok tanulását. Feladata sokkal komplexebb a hagyományos fogalmi rendszerben alkalmazott ismeretközlő-, motiváló-, értékelő szerepeknél. Tervezi, szervezi, irányítja, koordinálja, értékeli a tanulócsoportokban folyó tanulási folyamatot, a gyermekek kapcsolatrendszerét, egymáshoz való viszonyait. A tanterv és a taneszközök alapján, igazodva a gyermekek fejlettségi szintjéhez, segédeszközöket készít. Lecsökkentve a közvetlen ismeretközlés idejét feladatokat ad a csoportoknak, amit a gyermekek egymás között elosztva és megbeszélve végeznek el. Ezáltal több ideje és energiája lesz a személyes kapcsolatok kialakítására.

11. Ábra, 2009. A pedagógus partnerként kezeli a gyerekeket, Zalaegerszeg

A társas kapcsolatok fejlesztéséhez felhasználja a csoportdinamika törvényszerűségeit, egyensúlyba állítja az együttműködés és a versengés folyamatait. A tantárgyi ismeretek mellett a proszociális viselkedés kompetenciáinak fejlesztését is szem előtt tudja tartani (empátia, kölcsönös tisztelet, segítségnyújtás és elfogadás, a partner gondolatmenetének követése, szervezés-irányítás, értékelés, önellenőrzés, az érzelmi intelligencia kompetenciái stb.) A felsőbb évfolyamokban bizonyos hangsúlyeltolódás történik a munkaszervezés irányába.

Kettős pedagógusszerep kialakítása válik lehetővé: a csoporton belül mint segítő, támogató, facilitátor, együtt dolgozó viselkedik, az osztály előtt pedig mint vezető, irányító, koordináló, értékelő. Tárgyszerű, informatív, fejlesztő javaslatokkal tud segíteni a gyerekeknek, nem elnagyolt, sommás megállapításokkal, bírálatokkal.

Sokkal több alkalma nyílik az egyes személyek apró elismerésére, motiválására, segítésére. Konkrétan, egyénileg ismerheti minden tanuló erősségeit és hiányosságait, ezért a segítségnyújtás is egyénre szabott, személyes törődéssé válik. Lehetősége nyílik arra, hogy ne csak a tananyagra, „a tudásra” figyeljen, hanem az egész emberre. Az osztály a passzív, figyelő (rendetlenkedő) szerepből kilépve aktív, együttműködő csapattá változik.

11.1.1. Értékelés, a tanulási folyamat irányítása

A folyamat irányításának, szabályozásának fontos eszköze az értékelés. Amit mérni tudunk, amiről visszajelzéseket adunk, arra irányítjuk a figyelmet. Amire figyelünk, az fejlődik. Három szempontot veszünk figyelembe.

11.1.1.1. Az értékelés tartalma

A hagyományos tanítás az ismereteket, bizonyos készségeket és képességet, a magatartást és a szorgalmat értékeli. A csoporttanítás jóval szélesebb lehetőségeket kínál a kompetenciák sokoldalú visszajelzéséhez. Megjelenhetnek olyan készségek és képességek, mint a szervezőképesség, a kooperativitás, a tolerancia, a humor, a vidámság, a szelídség, a kedvesség stb., vagyis a neveltségi szintre.

11.1.1.2. Az értékelés folyamata, Szabály ÁBC

Az értékelés a frontális tanításnál gyakran spontán alakul, a pedagógus kedve szerint. A Társas Tanulás programban az értékelés kritériumait előre tudják a gyermekek, ezért ők is törekednek a célok elérésére. A Szabály ÁBC keretében a program szabályokat, igazodási pontokat alakít ki, amelyek az egyéni és társas kompetenciák széles körét felölelik. A csoportok időről időre elérik, meghaladják ezeket, ekkor új értékelési szempontokat adunk meg, amelyek ismét új teljesítményekre sarkalnak. Egy-egy csoport aktuális szabályrendszere így a neveltségi szintje is utal. A szabályok ki vannak függesztve.

SZABÁLY "A" 1. Halkan dolgozzunk! 2. Segítsünk egymásnak! 3. Együtt dolgozzunk!	SZABÁLY "B" 1. Olvassuk el a feladatokat, beszéljük meg közösen! 2. Tanítói segítséget csak akkor kérünk, ha nem boldogulunk! 3. Mindenkinek legyen részfeladata!	SZABÁLY "C" 1. Csendben legyünk! Figyeljünk egymásra! 2. Beszámolókor érthetően, hangosan beszélünk!
---	---	---

12. Ábra, Az aktuális szabályok ki vannak függesztve, hogy mindenki igazodni tudjon hozzá. Négyféle szabálysort fogalmaztunk meg. Az első a csoportmunka végzéséhez szükséges feltételeket tartalmazza (pl.: halkan dolgoznak, nem veszekednek), a második a beszámolókat (pontosan a kérdésre válaszolnak), a harmadik a környezet állapotának rendezését segíti (tisztán tartják a füzetet), végül a negyedikkel a pedagógus irányítómunkáját értékelhetik a gyerekek (mindenkinek jutott az érdekes feladatokból).

12.1.1.1. Az értékelés nyilvánossága (személyiség- és csoportfejlesztő értékelés)

A kiscsoportos tanulásszervezés lehetőséget teremt arra, hogy elválasszuk egymástól a nyilvános (minősítő) és a kiscsoportos (fejlesztő) értékelési technikákat. A fejlesztő (kiscsoportos) értékelés három lépcsőben történik.

Mivel a tanulási folyamat egyik fő színtere, „laboratóriuma” a kiscsoport, első szinten itt történik minden didaktikai lépcső: az ismeretszerzés, alkalmazás, rendszerezés, rögzítés. Első lépcsőben az értékelés, ellenőrzés is közvetlenül itt történik, a gyerekek által. A csoport biztonságot nyújtó, kedvező interperszonális légköre, a kapcsolatok kiegyensúlyozottsága lehetővé teszi a gátlás- és félelemmentes megnyilvánulásokat. Ebben a helyzetben minden interakció, értékelés, elemzés mély és tartós hatású.

13. Ábra, 1987. A pedagógus személyre szóló segítséget nyújt, Solymár

A második lépcsőben az értékelést-ellenőrzést a pedagógus végzi. Fölméri a csoportokban az egyéni előrehaladás ütemét, kiadja az új feladatokat, a csoporton belül ellenőriz és értékeli, amit a másik csoportban nem hallanak. A gyerekek számára ez biztonságosabb, így megnyílnak, őszintébbé válnak. Az értékelésnek ez az intimitása a kapcsolatok stabilitásában mutatkozik meg, és hozzájárul az osztályokban a bizalom légkörének megteremtéséhez. Mindez növeli a folyamat eredményességét.

Az értékelés harmadik lépcsőjeként a gyerekek az osztály előtt szerepelnek. Ekkor már tudják a tananyagot, és az előadás, a szereplés tényezőire is figyelnek. Az intimitás helyzete, a bizalmas légkör kedvez a mélyebb személyiségdimenziókba hatoló visszajelzéseknek, árnyalt és konkrét lehet. A szélesebb nyilvánosság objektívebb, tárgyilagosabb, kevesebb védelmet nyújt az egyedi helyzetek megítélésében. Kedvez az intellektuálisabb, tárgyilagosabb visszajelzéseknek.

14.1.1. A folyamatos fejlesztés stratégiája

A HKT-programot bármelyik iskolában, évfolyamban és osztályban be lehet vezetni. Lépésről lépésre haladva, fokozatosan, egy hosszabb folyamat eredményeként érhetjük el kiteljesedett formáját.

A folyamatban fejlődési szakaszokat tudunk elkülöníteni egymástól. Az osztály együttműködésének fejlődése fokozatos. Ahhoz, hogy eljussunk az osztály önszerveződésének, a gyerekek autonóm magatartásúvá válásának stádiumába, végig kell dolgozni a legjobb társadalmi háttérű osztállyal is körülbelül egy évet. Tapasztalataink szerint az első hónapban 5-15 percenként kell a csoportok munkáját értékeléssel megszakítani. Néha a versenyeztetés is motiválja őket, ezáltal kedvet éreznek a tanuláshoz. Új fejlődési szakasz, amikor a csoportok már képesek egy-egy feladat önálló elvégzésére. Az önállósodás fokozatosan megy végbe: először a pedagógus mintát ad egy anyag feldolgozására, majd a csoportok s legvégül az egyes tanulók önállósulnak. Ha a feladat jó, meglepően önállóak a gyerekek. Akkor jó egy feladat csoportmunkára, ha gondolkodtat, részfeladatokra bontható, nehéz, de megoldható az adott csoport számára, hosszabb ideig tart stb.

Fél év elteltével kialakul az egész órán át tartó csoportos, illetve önálló tanulás. Egy év múlva már összevont órák tarthatók és így tovább.

A kiteljesedett célállapot az, amikor a gyerekek teljes önállósággal tanulnak, és a pedagógus közvetlen irányítására csak bizonyos munkaszakaszokban van szükség. Egy év után a gyerekek 2-4 órán át, megszakítás nélkül tudnak dolgozni. A jól megtervezett, felépített munkafolyamat, szabályozás és irányítás, mint egy „láthatatlan kéz” elrendezi a diákok közötti kapcsolatokat és a tanulási folyamatokat egyaránt.

14.2. Eredmények

Egy pedagógiai program sokféle nézőpontból ítéltető meg, a bőség zavarával küzdve ezekből válogatunk. A Társas Tanulás (HKT) technológia a környezeti feltételek kialakításával egyszerre képes az eredményes nevelés és tanulás megvalósítására. Sok ezer szülő, gyermek, pedagógus, kutató véleménye és tudományos vizsgálatok – 40 év távlatából - egyre inkább igazolják a program sikereit.

14.2.1. Nevelési folyamatok

Egy longitudinális vizsgálat keretében összehasonlítottuk két kísérleti és két kontroll osztály kétéves fejlődését (Benda,1994). A kontroll csoportok eredményei megfeleltek az országos trendeknek, (romló teljesítmény, elfordulás az iskolai értékrendtől, az agresszió növekedése, romló önkép, a kapcsolatok leépülése, szétesése, elbizonytalanodás stb.), a kísérleti osztályok más fejlődési pályára álltak.

A sajátos szervezeti kultúra a legerősebb motivációt hordozó tudatalatti képleteket, neurológiai struktúrákat aktiválja, amelyek megsokszorozzák a személyes és csoport teljesítményt. Olyan rugalmas szervezetet működtet, amely az eltérő (és folyamatosan változó) igényeket egyéni és csoportszinten egyaránt jobban szolgálhatja. A kialakított technológia biztonságot és védelmet nyújt, megszünteti az elszigeteltséget, oldja a szorongást. Az egymástól kapott megerősítések növelik az önbizalmat. Igazi teammunkában többen és intenzívebben, teljes személyiségükkel foglalkoznak egymással és a tananyaggal, ami megnyitja a fejlődés útját. A Társas Tanulás egyik lényeges eredménye, hogy a feladatok megoldásában a nézőpontok összevetése mennyiségben, időfelhasználásban, minőségben megsokszorozzák az eredményességet és a közös eredmények minden gyermek számára nagyobb sikert eredményeznek.

A gyerekek számszerűen is megragadható személyiségváltozásokon mennek keresztül. Az iskolához és a tanuláshoz való viszony tekintetében a program eredményei szembetűnőek. A gyerekek jobban szeretnek iskolába járni, ami a társadalmi értékrend elfogadását, illetve a tudásértékekhez való erősebb kötődést, tanulás hosszabb távú eredményeit is befolyásolja.

A szorongó, gátlásos gyermekek kinyílnak, az agresszív, szembe szegülő magatartásformák eltűnnek, a gyermekek társas (szociometriai) pozíciója kedvezően módosul. Toleránsabbakká válnak, bátrabban vállalják önmagukat, empátiás és örömkészségük kifejeződik. A felnőttekhez való viszony, az önkép javul, sikeresebbnek érzik magukat. A változásokat számos teszteredmény, felmérés, attitűd vizsgálat, jellemzés megerősíti.

14.2.2. Tanulmányi eredmények

A társas kapcsolatok fejlesztése, egy komplex pszicho-neuro-szociális folyamat transzferhatásaként pozitívan hat a tanulmányi eredmények alakulására. A felmérések azt mutatják, hogy szembetűnő a tanulási motivációban bekövetkező változás. A vizsgált osztályok esetében a gyerekek tanulmányi eredményessége kevésbé függ a gyerekek társadalmi háttérétől. A folyamatban a tanulmányi eredmények erőteljesebben javulnak, mint a hagyományos osztályokban. A gyermekek (az önmagukhoz mért) korábbi teljesítményüket megsokszorozzák, a tudás megszerzésének vágya belső szükségletté válik.

Az elmúlt évtizedekben számos eredményvizsgálat készült. Itt a Magyarországon rendszeresen végzett országos kompetencia mérések sztenderd eredményvizsgálatából idézünk. Az adatokat az Egry József Általános Iskolában, Keszthelyen (Tóth,2022) vették fel.

A vizsgálat lehetővé teszi a kisvárosi és az iskolán belüli csoportok eredményeinek összehasonlítását. Először a 2019-ben készült, 6.oszályos matematika és szövegértés eredményeit mutatjuk be, majd a párhuzamos osztályok eredményeiből kiolvasható képességfejlesztő hatást, végül a 2010-2019 között született eredmények idősoros grafikonjait. Ebben az iskolában 1995. óta éve tanítanak a bemutatott módszertan előírásai szerint (csak) az alsó tagozatos osztályokban.

13.ábra, Matematika, 6. évfolyam (Az összehasonlított adatok magasabb értékei pirossal vannak jelölve)

Év	A tanulók iskolai átlageredménye	Kis városok ált. isk. átlageredménye	A tanulók képességeloszlása osztályonként		
			Standardizált képességpont	HKT	Párhuzamos osztály
2019	1456	1449	Minimum:	1270	1109
			Medián	1505	1383
			Maximum	1871	1889

forrás: <http://www.kir.hu/okmfit/getJelentes.aspx?tip=t&id=037489&th=1> (letöltési idő: 2022.04.24.) Készítette: Tóth Éva

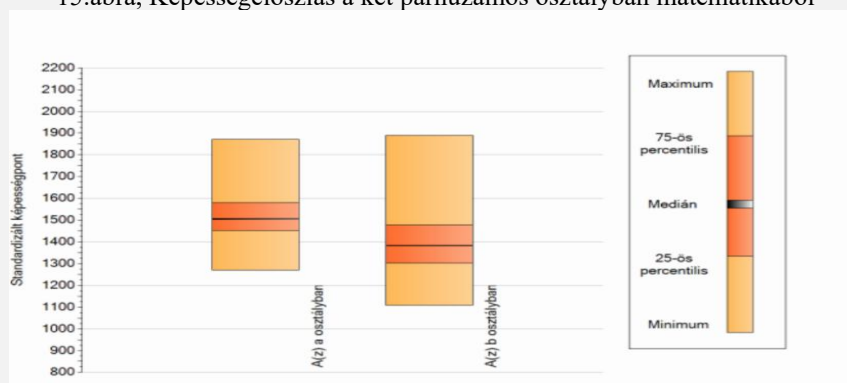
14.ábra, Szövegértés, 6. évfolyam

Év	A tanulók iskolai átlageredménye	Kis városok átl. isk. átlageredménye	A tanulók képességeloszlása osztályonként		
			Standardizált képességpont	HKT	Párhuzamos osztály
2019	1525	1449	Minimum:	1312	1119
			Medián	1515	1474
			Maximum	1940	1758

forrás: <http://www.kir.hu/okmfit/getJelentes.aspx?tip=t&id=037489&th=1> (letöltési idő: 2022.04.24.)

Készítette: Tóth Éva

15.ábra, Képességeloszlás a két párhuzamos osztályban matematikából

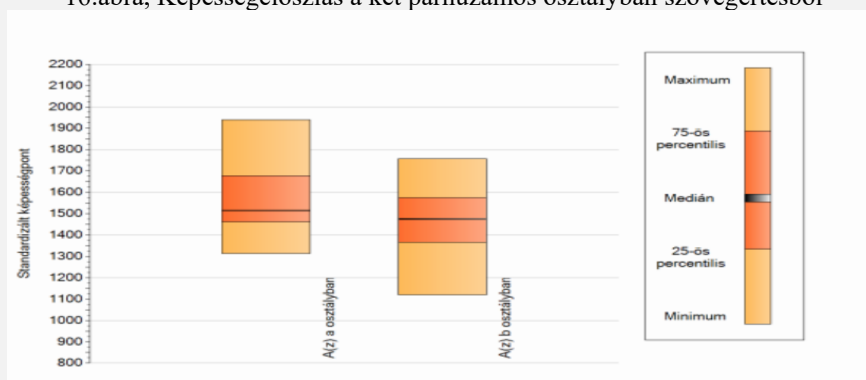

forrás: <http://www.kir.hu/okmfit/getJelentes.aspx?tip=t&id=037489&th=1> (letöltési idő: 2022.04.24.)

Készítette: Tóth Éva

A két párhuzamos osztály képességeloszlását tekintve azt látjuk, hogy a program szerint haladó ('a' osztályok) egyik erőssége - matematika tantárgyban - az lemaradások csökkentése, szövegértés tekintetében pedig még erőteljesebben húzza felfelé minden tanuló teljesítményét.

16.ábra, Képességeloszlás a két párhuzamos osztályban szövegértésből

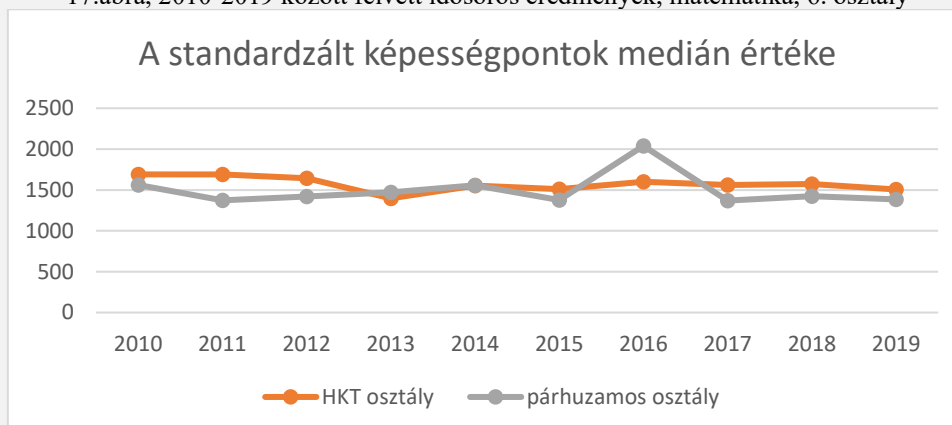

forrás: <http://www.kir.hu/okmfit/getJelentes.aspx?tip=t&id=037489&th=1> (letöltési idő: 2022.04.24.)

Készítette: Tóth Éva

A 2010-2019 között felvett idősoros eredmények mind matematikából, mind szövegértésből a program stabil eredményességéről beszélnek. (Matematikából 2016-ban jobb a párhuzamos osztály teljesítménye, amelynek magyarázatát 1-2 kivételes tehetséggű tanuló adhatja)

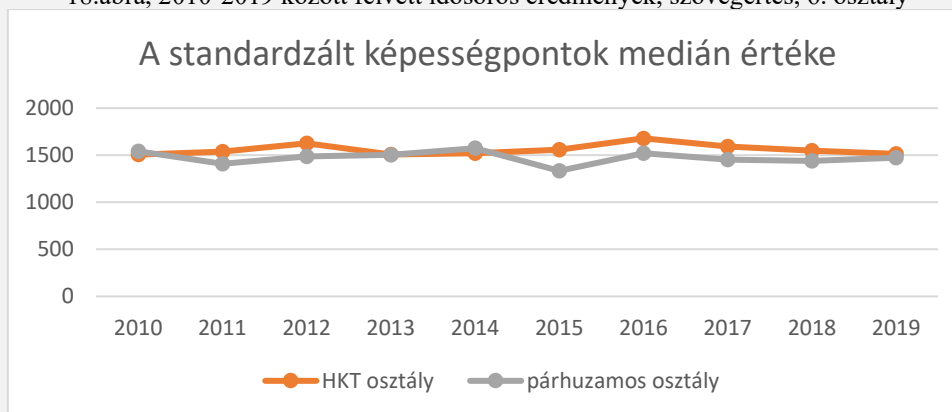
17.ábra, 2010-2019 között felvett idősoros eredmények, matematika, 6. osztály

forrás: <http://www.kir.hu/okmfit/getJelentes.aspx?tip=t&id=037489&th=1> (letöltési idő: 2022.04.24.)

Készítette: Tóth Éva

18.ábra, 2010-2019 között felvett idősoros eredmények, szövegértés, 6. osztály

forrás: <http://www.kir.hu/okmfit/getJelentes.aspx?tip=t&id=037489&th=1> (letöltési idő: 2022.04.24.)

Készítette: Tóth Éva

14.2.3. Országos versenyeredmények

Mivel a HKT nem tantárgyi, hanem komplex személyiség-, és közösség fejlesztő eljárás, az eredményesség nem csak egy-egy tantárgyban, szakterületen, vagy néhány kiemelkedő képességű gyermekben, hanem minden tantárgyban, nagyon sok gyermekben és az osztályok, csoportok közösségeik egészében évtizedek óta megmutatkozik.

A feldolgozás során ámulatba ejtő, hihetetlen siker sorozatokat láttunk, amelyeknek még az áttekintése is komoly feladat. Példaként a linken⁶ látható, hogy 2000-2014 között 4 pedagógusunk diákjai több mint 400 alkalommal érték el helyezést a területi és országos és nemzetközi tanulmányi versenyeken. (Benda,2021b)

14.3. Továbbképzések

Továbbképzési rendszerünket elméleti kutatásokra és az előadások, workshopok mellett saját élményű személyiség- és szervezetfejlesztési módszerekre, tréningekre, "on the job" gyakorlati képzésekre és mentorálásra, és oktatófilmekre alapoztuk.

⁶ 2000 és 2014 között 432 helyezést érték el diákjaink mindössze 4 osztályban.
<https://hktprogram.hu/index.php/hkt-program/eredmenyek/tanulmanyi-versenyek>

Irodalom

- Baksay Gergely, Matolcsy György, Virág Barnabás (2022): *Új fenntartható közgazdaságtan*, Magyar Nemzeti Bank
- Balogh, Katalin (1986): *Az általános iskolai tanulók alulteljesítése, mint a devianciához vezető út első lépése*. A Magyar Pszichológiai Társaság VIII. Országos Konferenciája, Budapest, MTA kiadó
- Bauer, János (2012): *Az együttműködő ember*, Budapest, Ursus libris
- Benda József (1987): Egy új tanulásszervezési modell, PSZ., (letöltés: 2023. 06. 07.)
- Benda József (1994): *A HKT program hatásvizsgálata*, Budapest, Humanisztikus Iskola Alapítvány, <https://hktprogram.hu/index.php/kozneveles/kutatasok/hatasvizsgalat>, (letöltés: 2023. 06. 07)
- Benda József (2009): *Palackposta*, <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/palackposta>, (letöltés: 2023. 06. 07.)
- Benda József (2015): *A szakadék szélén*, Gondolat Kiadó, Budapest, <https://plusz1baba.hu/helyzet/az-igazi-okok/a-biztonsagos-kotodes>, (letöltés: 2023. 06. 08.)
- Benda József (2016): *Gyermekek, a demográfiai krízis és a gyermekkori szocializáció*. Valóság, 2016/1. https://www.academia.edu/22136316/Demogr%C3%A1fiai_kr%C3%ADzis_%C3%A9s_gyermekkori_szocializ%C3%A1ci%C3%B3_I._r%C3%A9sz (Letöltés: 2018. 03. 24.)
- Benda József (2021a): *A HKT program története*, <https://hktprogram.hu/index.php/hkt-program/a-hkt-tortenete>, (letöltés: 2023. 06. 08.)
- Benda József (2021b): *A HKT-val tanuló gyermekek tanulmányi eredményei*, <https://hktprogram.hu/index.php/hkt-program/eredmenyek/tanulmanyi-versenyek>, (letöltés: 2023. 06. 08.)
- Benda József és munkatársai (2023a): *Társas Tanulás a változó világban*, interjú sorozat 1-20 rész <https://hktprogram.hu/index.php/hkt-program/eredmenyek/modszertani-osszefoglalo>, (letöltés: 2023.06.01)
- Benda József (2023b): <https://hktprogram.hu/index.php/kozneveles/publikaciok>, <https://hktprogram.hu/index.php/hkt-program/eredmenyek/velemenyek-visszajelzesek/sajtovisszhang>, (letöltés: 2023.06.01)
- Benda József (2023c): *A Társas Tanulás technológia bevezetése Erdélyben*, <https://doi.org/10.24193/PedActa.13.1.6>
- Dósa Judit (2018): *És te tudod, mi az a bullying?* <https://elteonline.hu/tudomany/2018/10/10/es-te-tudod-mi-az-a-bullying/>, (letöltés: 2023. 06. 08.)
- Dryden G.– Vos J. (2004): *A tanulás forradalma*, Budapest, Bagolyvár Kiadó
- Gomez J. (2022): „Az agresszív szekularizáció mintái már régóta működnek az Egyesült Államokban és Európában”, <https://katolikus.ma/jose-gomez-ersek-az-agressziv-szekularizacio-mintai-mar-regota-mukodnek-az-egyesult-allamokban-es-europaban/>
- Harris, Nadine Burke (2014) : *How childhood trauma affects health across a lifetime*. TED, 2014. https://www.ted.com/talks/nadine_burke_harris_how_childhood_trauma_affects_health_across_a_lifetime?referrer=playlist-how_does_my_brain_work, (letöltés: 2023. 06. 08.)
- Jaskóné Gácsi Mária (2015): *Hagyományok sokszínűsége, nemzeti identitás, drámapedagógia* In: Kádár, Judit Ágnes; Szép, Beáta; Nagy, Krisztina; Zsámba, Renáta (szerk.) *International Strategies in higher Education* Eger, Magyarország : EKF Líceum Kiadó

Humanisztikus Kooperatív Tanulás 1–4. évfolyamos munkaterve (2004): Magyar Közlöny, 68/II. szám, 2142-2436.o. <https://hktprogram.hu/index.php/kozneveles/tanterv-1-4-osztaly>, (letöltés: 2023. 06. 07.)

Sahlberg, Pasi (2013): A finn példa – Mit tanulhat a világ a finnországi oktatás reformjából? Nemzedékek Tudása, Tankönyvkiadó, Budapest.

Simon Dávid – Zerinváry Andrea – Velkey Gábor (2015): *Az iskolai bántalmazás megjelenése az 5–8. évfolyamos diákok körében*, Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, http://iskon.opkm.hu/admin/upload/Osszegzo_tanulmany.pdf, letöltés: 2015. július 17.

Szabó László Tamás (1988): *A rejtett tanterv*, Budapest, Magvető Kiadó

Tóth Éva (2022): *Az Egry József Általános Iskola kompetencia vizsgálatai*, kézirat

Zsolnai Anikó (2001): *Kötődés és nevelés*, Budapest, Eötvös Kiadó